

Տարեկան գինը 10 ռուբլի կէս տարվան 6 ռուբ.  
Ստանդին համարները 7 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ:

Մեր հասցեն. Тифлисъ, Редакция «Мшакъ».

կամ Tiflis, Rédaction «Mschak».

Տէլէֆոն № 253.

# ՄՇԱԿ

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ  
(բացի կիրակի և տօն օրերէն):

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնները համար վճարում են

իրաքանիւր թաւին 2 կոպէկ:

Տէլէֆոն № 253.

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

ԲԱՅՎԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐԿԱՑ

1898

ԹԻՖԼԻՍԻ

## „ՄՇԱԿ“

(26-րդ ՏԱՐԻ)

### ԴՐԱՎԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔՐԻՍՏՈՍԻԱՆ ԼՐԱԳՐԻ

Կը հրատարակվի Թիֆլիսում, նոյն պրոգրամայով և նոյն ուղղութեամբ:  
«ՄՇԱԿ» տարեկան գինը թէ Ռուսաստանում և թէ արտասահմանում 10 ռուբլի է, տասն և մէկ և տասն ամսականը՝ 9 ռ., ինն և ութ ամսականը՝ 8 ռ., եօթ ամսականը՝ 7 ռ., վեց ամսականը՝ 6 ռ., հինգ ամսականը՝ 5 ռ., չորս ամսականը՝ 4 ռ., երեք ամսականը՝ 3 ռ., երկու ամսականը՝ 2 ռ., մի ամսականը՝ 1 ռուբլի:

«ՄՇԱԿ» գրվել կարելի է ԽՍՀՄ-ԳՐԱՍՆԱԿ (Բազմաթիւ լեզուներով փոփոխելի անկիւն):  
Կայտարարութեան ուրիշ քաղաքներէն «ՄՇԱԿ» գրվելու համար, և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելիս, պէտք է դիմել հետեւեալ հասցեով. ТИФЛИСЪ, редакция «МШАКЪ», իսկ արտասահմանից՝ TIFLIS, Rédaction du journal arménien «MSCHAK».

Յայտարարութիւններ ընդունվում են թէ հայերէն, թէ ռուսերէն և թէ օտար լեզուներով:  
Թաւին վճարվում է 2 կոպէկ:

#### ԲՈՎԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

Անցեալ տարվայ ժառանգութիւնը.— ՆԵՐԿԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Զինուորական նոր միջնորդ Կուրո-պատիկին. Սեփական գրեթէամասնորդներ. Վրաց թատրոն. Հայոց ներկայացումները Բազում. Նամակ խմբագրութեան. Ներքին լուրեր.— ԱՐՏԱ-ԳԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Վերջին տեղեկութիւններ. Նոր «չնոր» հայ-կաթողիկոսներին. Նոր գիտք. Նա-մակ Անգլիայից.— ԽԱՌԻՆ ԼՈՒՐԵՐ.— ՀԱՅԻՍՏԱՆԻ ՆԵՐ.— ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.— ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄԻՋԱՊԳԱՅԻՆ առևտրական աշխարհից:

#### ԱՆՅԵԱԼ ՏԱՐԱՎԱՑ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԻՒՆ

Մտնելով նոր տարի՝ մենք բերում ենք մեզ հետ անցեալ տարվանից ստացած մի շարք ժառանգութիւններ, որոնք պէտք է մեր հոգածութեան և մտածութեան առարկաները լինեն և այս տարին թէ ընդ-հանուր հասարակական և թէ անտեսական շատ խնդիրներ, որոնք յարուցված էին ան-ցեալ 1897 թւին, մեծ մասամբ լուծում չը ստացան և բարբլեցին ներկայ 1898 թւի վրա:

Ամենանշանաւոր խնդիրներից մէկն է ա-ւագ Կոնստանտին զէմ ժողովուրդի խնդիրը, որ բազմաթիւ քննութիւնների ա-

ւարկայ եղաւ 1897 թւին, բայց և այն-պէս չը պարզվեց վերջնականապէս Ի հար-կէ, և ներկայ 1898 թւին աղմուկստա-ցիան կը շարունակի հալածել աւագակնե-րին և զրանց պաշտպանողներին: Սակայն այդ միջոցը չէ կարող արմատախիւ անել այն չարիքը, որ այնպէս սոսկալի չափեր է ըն-դունել մեր երկրում: Աւագակնութեան հետ կապված են մի շարք ուրիշ նպաստող կամ ուղեկից հանգամանքներ, որոնք պէտք է նոյնպէս հիմնական փոփոխութիւնների են-թարկվեն, որպէս զի աւագակնութիւնը ծը-նող և պահպանող պայմանները ոչնչանան: Այդ հանգամանքներից զեռ չեն ուսումնա-սիրված բազմակողմանի կերպով: Յանկա-նանք, որ ներկայ տարին կարողանայ զգա-լի կերպով առաջ տանել նրանց ուսումնա-սիրութիւնը և պարզել այն խոչընդոտները, որոնք արեւելք են լինում մեր երկրի կանո-նաւոր կուլտուրական զարգացման:

Ներկայ 1898 թւականին պէտք է բաց-վեն երկու նշանաւոր երկաթուղային գծեր, որոնք պիտի կապեն մեր երկրը Եւրոպական Ռուսաստանի և առհասարակ Արեւմտեան Եւրոպայի հետ: Այդ գծերն են Կարս—Թիֆլիս և Բազում—Պետրոպոլիս գծերը: 1897 թւին լոյս տեսաւ և մի խո-

չոր անտեսական հետազոտութիւն, որ վե-րաբերում էր Երևանի և Կարսի նահանգ-ների և Բորչալուի գաւառի արդիւնագոր-ծութեան, այսինքն այն տեղերին, որոնք պէտք է օգտվեն Կարս—Թիֆլիսի երկաթու-ղային գծից: Շատ ցանկալի էր, որ այդ տեսակ մի հետազոտութիւն էլ կատարվի Կասպից ծովափի արդիւնագործութեան մասին, որտեղով պէտք է անցնի Բազում-Պետրոպոլիս գիծը:

Ներկայ տարվայ համար են մնացած երեք նշանաւոր խնդիրներ, որոնք յարուց-վել էին կամ մշակվում էին անցեալ 1897 թւին, այն է՝ գիւղական հողային օ-րէնսդրութիւնը, զեմ Կոնստանտին Կոն-ստանտին զէմ ժողովուրդի և զեմ ինքնա-հանգանութիւնը և Կոնստանտին Կոն-ստանտին զէմ ժողովուրդի հիմնարկութիւ-նը Թիֆլիսում: Հողային օրէնսդրութեան համար ահա մի քանի տասնեակ տարիներ շարունակ ժողովվում են նիւթեր և մշակ-վել են մի քանի նախագծեր: Սակայն մինչև այժմ դեռ ոչ մի նախագիծ չէ կազմվել այնքան կատարեալ, որ ընդունվէր առանց վիճաբանութիւնների: Հողային օ-րէնսդրութեան ամենագլխաւոր կէտը այն է, որ չեն կարողանում գտնել մի այնպիսի միջոց, որով կարելի լինէր հողաբաժանու-թիւնը կարգաւորել, այսինքն սակաւահող գիւղացիներին հողը աւելացնել, առանց վը-նասելու միւս գիւղացիներին: Այդ խնդիրը այնքան կարեւոր է և նրա վերաբերութեամբ թոյլ տուած սխալները այնքան լուրջ հե-տեանքներ կարող են առաջ բերել, որ մենք կը ցանկանայինք, որ վերջնական ծը-րագիրը մի տարի էլ ուշանար, քան թէ շուտով պատրաստվի, բայց լի հիմնական թերութիւններով: Եթէ, օրինակ, կընդուն-վի, որ սակաւահող գիւղացիները ստա-նան հարեւան գիւղերից հող, կամ իրանք ստիպողական կերպով գաղթեն բազմահող գիւղերը ապրելու, մենք կարծում ենք, որ մեծ առաջադիմութիւն արած չենք լինի, այլ անտեսական դժբաղդութիւնների հա-մար բացած կը լինենք մի մեծ ապարէզ: Զեմ Կոնստանտին զէմ ժողովուրդի և իր սկզբնական քննութեան աստիճանի վրա: Գործնական նշանակութիւն նա զեմ չունի, նրա զործադրութեան մասին դեռ ոչ մի

անհարկ չը կայ: Միմիայնակ է, սակայն, որ Կոնստանտին զէմ ժողովուրդի անհարկ ցանկանում է տեսնել այդ խնդիրը քննված և ուսումնասիրված: Ինչ վերաբերում է Կոնստանտին զէմ ժողովուրդի թէև նա համար-վում է հասունացած խնդիր, սակայն իրա-գործութեան համար պահանջում է մի քանի լուրջ պայմաններ, որոնցից զլիաւորն է՝ դրամական ապահովութիւնը, որովհետեւ Թիֆլիս քաղաքի 100,000 ռուբլին և 200 դեսեատին հողը լինելիք ծախքերի մի փոքր մասն են կազմում: Պէտք է գտնել միջոց-ներ ապագայ բարձրագոյն զարդի համար, մասնաւոր որ այդ միջոցով կարելի է աւելի համոզեցուցիչ դարձնել այն խնդիրը, որը այժմ ներկայացրված է կառավարու-թեան:

Վերջապէս ներկայ 1898 թւին՝ ժա-ռանգութիւն մնաց և եղբայրական օգնու-թեան այն մեծ պարտականութիւնը, որ յայտնի է մեզանում՝ գաղթականների հարց անուանով: Մեզ ուրիշ ոչինչ չէ մը-նում, բայց եթէ ցանկանալ, որ զէմ ներ-կայ 1898 թւին լուծում ստանայ այն մեծ խնդիրը, որը բուն կերպով յարուցված է 1894 թւից, կրնանք միմիայն մարդիկ և անչափ զոհողութիւններ:

#### ՆԵՐԿԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԶԻՆՈՐԱԿԱՆ ՆՈՐ ՄԻՆԻՍԻ ԿՈՐՈՐԱՍԿԻՆ

Զինուորական միջնորդութեան նոր կառավա-րիչ գեներալ-լեյտենանտ Կուրոպատիկին ծնվեց 1848 թւին, ռուս. աւարտեց Պալմայի գիւն-ւորական դպրոցում և Նիկոլայեւսկի գեներալի շտաբի ակադեմիայում: Կուրոպատիկին մասնակ-ցեց Սամարկանդի արշաւանքին 1868 թւին: Ա-յա Ալթի ուղարկվեց, որ մէկ տարի մնաց և մասնակցեց Ֆրանսիական զորքերի արշաւանքին, նա այդ ժամանակ մէկ գիւղը գրեց Ալթի մա-սին: Այդ ընկնող մասնակցութիւն ունեցաւ Կո-նստանտին արշաւանքում, Սիբիրի վրա հրամանատա-րութեան տակ: 1876—1877 թ. Կաշգարի ու-ղարկված գեապանութեան գլուխ էր, և դաժնա-գիր կապեց Նախա-բէկի հետ: Այդ ծանապար-հորդութեան մասին գրեց «Կաշգարի» գիրքը: Գեներալ Սիբիրի վրա զորաբանի շտաբի գլուխ-ը պաշտօնում նա մասնակցեց Լիվի մօտ ե-

ուրիշ պահանջներ համար ստիպված է մա-քանակ միաժամանակ թէ եւրոպական ազդերի թէ Ամերիկայի և թէ Եւրոպայի կատաղի մրցո-ւման դէմ: Այս պայքարի մէջ՝ ամենամեծ հար-ւածը պիտի ստանայ Գերմանիան, որի առևտրա-կան դաշնագիրը կանաչալի ստիպմամբ, բրիտա-նական կառավարութիւնը չեղած հրատարակեց (dénoncer), որով Գերմանիան 1898-ից սկսած պիտի զրկվի իր ապարանքներ անգլիական ապ-րանքների հաւասար իրաւունքներով բրիտանա-կան գաղթականութիւնները ներմուծելու արտօ-նութիւնից: Այդ գերակշռութիւնը նրան տուողը գլխաւորաբար իր հաջորդ առևտրական նաւա-տորմը և իր մեծածաւալ գաղթականութիւններն են, որոնք աշխարհի բոլոր մասերում հզորապէս պահպանում են Մեծ-Բրիտանիայի առևտրական շահերը և որոնց համեմատ մասին գեռ ևս ոչ Գերմանիան և ոչ էլ ուրիշ որ և է մի երկիր կարող է երազել: Արտաքին վաճառականութեան մէջ նա միշտ գրաւում է առաջին տեղը: Հա-մարդի վաճառականական թերթը՝ «Hamburger Handelsblatt» տալիս է մեզ մի համեմատական ցուցակ առաջնակարգ երկրներին մի զ-ազգային վաճառականութեան և առևտրա-կան 1896 թւին, որի համաձայն՝

|                                 | միլիոն ռուբլի |
|---------------------------------|---------------|
| Մեծ-Բրիտանիա ներմուծել է ապրանք | 4166,2        |
| Գերմանիա                        | 2102,9        |
| Միացեալ-Նահանգներ               | 1482,2        |
| Ֆրանսիա                         | 1843,4        |
| Աւստրո-Ունգարիա                 | 745,5         |

#### ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՄԻՋԱՊԳՅԱՆ ԱՌԵՏՏՐԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԻՑ

XIX դարը վերջանում է համաշխարհային այնպիսի պայքարով, որի ոչ տեսակի և ոչ էլ աստիճանի մասին երազել անգամ չէին կարող նախորդ դարավերջի փիլիսոփաները: Այս պայ-քարը միջազգային առևտրական մրցո-ւմն է: Այժմ ամեն ինչ զոհվում է այս ահա-գին, համաշխարհային մրցման, ազդերի և պե-տութիւնների ամենամեծ ձգտումն է՝ առաջա-ցնել իրանց առևտրական շահերը ի վնաս միւս երկրներին: Եւ այս նպատակի համար ամենից նուիրական գաղափարներն իսկ՝ շատ անգամ անտես են առնվում, ամենից հաստատ համար-ված սկզբունքներն անգամ տեղի են տալիս այդ մրցման առաջ: Ուր որ վաճառականական ի-րաւունքն է երևում, այնտեղ նսեմանում կամ ինչպէս ֆրանսիացիներն են ասում՝ մի կողմ է քաշվում (s'effacer) նոյն իսկ «միջազգային ի-րաւունքը»: Եւ ինչպէս որ միջազգային միջառա-բիւրդի հարեւելքը Գերմանիան էր, այնպէս էլ փաստերն և թերեւ ինքնին վրա, ցոյց էր տալիս, թէ ինչպէս այդ դրոշմը կրող ամեն տե-սակի և որակութեան ապրանք՝ շատ աւելի էժան գնելով մուտք էր գտնում և տա-րածվում այնպիսի հրապարակներում, ուր մին-

կրաւորական համակերպութեամբ տանել Մեծ-Բրիտանիայի կամ աւելի ճիշդը՝ անգլո-սաքսոն ցեղի համաշխարհային առևտրա-կան հէգեմոնիան, որ մի տեսակ տըն-տեսական ծննդն տակ էր պահում ոչ միայն արտաքին եւրոպայի, այլ նոյն իսկ եւրոպական ծովագնացի հրապարակների մեծ մասը: Մինչև հիմա էլ Լոնդոնը մի անփոխարինելի համաշ-խարհային նաւահանգիստ է, որի Սիտու ի մէջ համախառնվում, կենտրոնանում են միջազգային առևտրի գրեթէ բոլոր երակները: Անգլիայի այս ծննդ գերիշխանութեան դէմ՝ եթէ ոչ ամենից առաջ՝ դէմ ամենից աղող և ամենից վճռական գլուխ բարձրացնողը Գերմանիան եղաւ, որ իր քաղաքական միութիւնը իրագործելուց յետոյ, վերջին 20 տարվայ մէջ ահապին քայլերով ըս-կացեց ամեն ասպարէզի վրա մրցել բրիտանական դրօշակի հետ: Գերմանիայի օրինակին հետեցին միւս առևտրական հզօր ազգերը՝ ամերիկական Միացեալ Նահանգները, Ֆրանսիան և վերջին տասնամեակում նաև Աւստրիան ու Ռուսաստա-նը: Անգլիայից այս միջազգային կատաղի մրցո-ցումից առաջին անգամ լուրջ կերպով սկսեցին յուզվել, երբ լոյս տեսաւ յայտնի «Made in Germania» («Գերմանիայում չինված») հրա-տարակութիւնը, որտեղ անգլիացի հեղինակը փաստերն և թերեւ ինքնին վրա, ցոյց էր տալիս, թէ ինչպէս այդ դրոշմը կրող ամեն տե-սակի և որակութեան ապրանք՝ շատ աւելի էժան գնելով մուտք էր գտնում և տա-րածվում այնպիսի հրապարակներում, ուր մին-

չև վերջին ժամանակ անգլիական մարկան էր բացարձակապէս տիրող և այնտեղից կա-մաց կամաց դուրս քշում անգլիական ապ-րանքը: Յոյց տալու համար Գերմանիայի արտա-քին վաճառականութեան զարգացումը՝ բաւա-կան կը լինի ասել, որ նրա ներմուծած և ար-տահանած ապրանքների գումարը՝ 1733 թւից մինչև 1897 թ. աճել է՝ 6700 միլիոն մարկից մինչև 8300 միլիոն մարկ: Որպէս զի իր ազգա-յին անընդհատ աճող արդիւնաբերութիւնը չա-հաւտ կերպով տեղաւորել, Գերմանիան պէտք ունէր արտաքին սեփական հրապարակ-ներ և ահա այդ նպատակի համար նա աշխա-տեց Անգլիայի, Ֆրանսիայի և Հոլանդիայի նը-ման մի կողմէն և ահա պէտք էր տեսնել ինչ-պիսի փոփոխութիւններ: Նա հաստատեց նախ իր աֆրիկեան անբեր գաղթականութիւնը և այժմ էլ տեղաու-րում է չինական հողի վրա: Այդ նպատակի հա-մար է, որ վերջին կայսրը՝ Աղի ի թուին, ճիշ-է թափում աւելացնել իր դրահաւորների թիւը: Իր առևտրական նաւատորմով և իր ար-դէն Գերմանիան գերազանցել է բոլոր միւս եւ-րոպական ազգերը, բացի Անգլիայից, որից դեռ շատ յետ է այս կողմից: Ֆրանսիան, որ Անգլիա-յից յետոյ ամենամեծ արտաքին գաղթականու-թիւններ ունի իր վաճառականութեամբ և իր առևտրական նաւատորմով տեղի է տուած Գեր-մանիային.— Նոյն և մասամբ աւելի աշուղ կեր-պով մրցում է Անգլիայի հետ նաև Ամերիկան: Եւ այս կերպով վերջապէս Անգլիան իր հա-մաշխարհային ծովային և առևտրական գերակշ-



դած կուրսն և Պէշկաւի վրա եղած յարձակմանը և Բալկանյան անցնելու ժամանակ ծանր կերպով վերադարձնելու Ապա կառավարում էր գլխավոր շտաբի ասիական մասը և զինուորական ստապիտի-կայի պրոֆեսոր էր գնահատվել շտաբի ակադեմիայում: 1890 թվից նա Անդրկասպեան չրջանի կառավարիչ էր նշանակված, և այդտեղից էլ կանչվեց այժմեան բարձր պաշտոնին:

ՍԵՓԱՎԱՆ ԳԵՐԵՋՄԱՆԱՓՈՐՆԵՐ  
(Նամակ Գաւառից)

Ներող դաւառը, անող թմրութեան կախար-դական շրջաժիւղ մէջ ստաւած, քարացած գիւղը շատ քիչ բան գիտէ այն բոլորի մասին, ինչ որ պարփակում էր մէջ էջմիածնի պարիսպը: Ինչ որ կառավարվում է այնտեղ տաղտուկ, սպանիչ միակերպութեամբ: Նրա տեղեկութիւններն իր հոգեւոր կենտրոնի մասին չափազանց սահմանա-փակ են: այնքան քիչ, որ պատիւ չեն բերում նոյն իսկ ամենատեղեւ գիւղացուն: Գիւղը գիտէ միայն, որ էջմիածնում է նստում: Հայոց Ար-բաղից, որ այնտեղ կան եպիսկոպոսներ, վար-դապետներ, որ «գեղաւոր» պատկերի հրամանն այնտեղից կարելի է ստանալ: «Էջմի» ուղած տիրացուն այնտեղ կարելի է ձեռնադրել, ստորին հոգեւոր պաշտօնականներ մասին այնտեղ կարելի է բողբոջ տալ: Թէև ոչ արդար հաստատունն ստա-նալու յոստով և այլն: Ուրիշ բան դաւառը գիւղը չը գիտէ էջմիածնի մասին. նա չէ ճանաչում իր հոգեւորականներին, նրանց հասարակական գոր-ծունէութեան մասին համարեալ ոչ մի գաղափար չունի, նրանց անհատական յատկութիւնները չա-փելու համար առանձին առանձին չափեր չունի, նրա չափն ընդհանուր է: մի հատ է և այդ այն է, որ կուսակցուն հոգեւորականները իրանց հա-մար ապրող մարդիկ են: Մենք աւելի կասեմք, գիւղը նոյն իսկ չէ էլ հետաքրքրվում իր հոգեւորականներով կամ շատ քիչ է հետաքրքրվում, նրանց մասին գիւղում չեն խոսում, իսկ երբ որ և է առիթ ներկայանում է, գիւղացին ժողո-վրդին միայն յատուկ հոստով պատմութիւններ է անում, հիւսում կամ պատմում է անեկդոտ-ներ, որոնք ոչ մի լաւ կողմի բնաւորիչ չեն: Նրանց կարծիքով, բոլոր եպիսկոպոսները կամ բոլոր վարդապետները մի և նոյն մարդիկն են, նրանց մէջ տարբերութիւն չը կայ: մեռնում է մէկը, նրան կը յաջորդի ուրիշը և իրերը կը շարու-նակին իրանց սովորական ընթացքը: արժէ այդ մասին մտածել անգամ: Նոյն իսկ 30 վերստ հե-ռաւորութեան վրա գտնվող գիւղերում «էջմի» ա-ծին պարսպի մէջ առողջ համարվող վար-դապետներ անունը չը գիտէ հայ գիւղացին: պատճառը երկի իրանք այդ «աստղերը» գիտեն... Առհասարակ շատ խոշոր, շատ աչքը ընկնող անձնավորութիւն պիտի լինի հոգեւորականը, որ նրա մասին գիւղացին որ և է տեղեկութիւն ու-նենայ, նրան խօսակցութիւններով, ջերմ յար-գանքով, առանձին հետաքրքրութեան առարկայ դարձնի: վարժապետան, խրման, իշմիրեան, Սեդրակեան չեն մոռացվում, կը յիշեն:

Արդեօք մեր հոգեւոր դասի մէջ երբեմն-երբեմն

յայտնվող այդպիսի փայլուն ներկայացուցչու-րն են պատճառ, որ հայ ժողովուրդը տակաւին չարունակում է յայտնի չափով յարգանք տածել դէպի մեր սեպուղիները: արդեօք նա կարողա-նում է վեղարն ու վերաբերուն առանձին յար-գանքի առարկայ դարձնել, անկախ նրանց կրո-դից և նրա անձնական յատկութիւններից, թէ անցնալ ժամանակներից աւանդաբար մինչև մեր օրերը հասած մի զգացմունք է դա, որ թէև թու-լացած, բայց շարունակում է գոյութիւն ունե-նալ մեր ժողովրդի սրտում:—այդ մասին մենք չենք խօսի: կասենք միայն, որ այդ զգացմունքը իրապէս կայ և դրան են պարտական մեր հոգե-ւոր հայրերը այն բոլորի համար, ինչ այժմ վա-լելում են: Կարելի էր եմիսդրել, որ մեր ժա-մանակակից հոգեւորականները նոյն իսկ իրանց դասակարգային շահերի տեսակէտից քննել մեր հոգեւորութեամբ կը գործողութիւն այդ զգա-մունքը, կը հոգային, որ գտնէ վառ մնայ նախ-կին կրակից մնացած այնքան չուին կայծը, այն քան թոյլ, խղճով ուղիւ: Բայց երբ են նրանք հասկացել, թէ ինչ են անում:

Վախճանից երեմիա արքեպիսկոպոսը, հոգեւոր երարխիայի մէջ առաջնակարգ դիրք վայելող մի պատկառելի անձն: Նա բարձրագույն համա-կրօններ ունի. ունի նաև հակառակորդներ թէ էջմիածնի պարսպի մէջ և թէ դրում: Երբ նա դու կենդանի էր, իր փառուն գործունէութեան մէջ, նրա մասին թէ մասնաւոր չըջաններում և թէ մամուլի մէջ շատ բան ասվեց, շատ բան գրվեց, թէ լաւ և թէ վատ: Այդ բոլորը իր ժա-մանակին բնական էր, կենդանի գործիչ արած-ները հասարակական գաղափարների առաջ պիտի լինին: Միայն Մարգը մեռաւ, սուրբ խօսքով: Ինչա-րի գործունէութեան ասպարէզից և նրա գործե-րը պատմութեան սեփականութիւն դարձան: Մենք կարծում էինք, որ այդ բոլորից նրա սե-պուղի հակառակորդները և նրանց արքանականե-րը կասեն, «Բաւական է, թող ապագայ սերուն-դը և պատմութիւնը իրանց դատաւիճիկը կար-դան»: Սակայն ինչու, կրքերը այժմ եռում են առաջվանից աւելի սաստիկ: ասես թէ երեմիա արքեպիսկոպոսի մահը բացել է նրա փոքրոգի հակառակորդների լեզուն. ստոր ակնարկները չեն դադարում, կեղծոտ խնայողականները յա-ջորդում են իրար անարգ եռանդով, թղթեր են գրվում, որոնց վրա կատաղութեան փրփուրի ցայտումներ կան: Բանն այնտեղ է հասել, որ անմիտ հակառակորդներն իրանց կուրծքին մէջ մտաւցել են և իրանց սեփական շահը, նը-րանք ստոր լուրերը տարածում են ոչ միայն հանդուցեալի թաւը դամբարանի շուրջը, այլ ա-ւելի հեռու: էջմիածնից դուրս, գաւառները, գիւ-ղերը, դէպի աղէտ ժողովուրդը: Եւ այս անգամ այնպիսի մարդկանց միջոցով, որոնց մասին ժողո-վուրդը ասում է՝ «նա զակծնագետ է», նա «չիք նման է թղթեր կարդում», նա էջմիածնից է դալիս, նա ծանօթ եպիսկոպոսներ ունի, և այլն և այլն:

Ձեր ձեռքով ձեր սեփական գերեզմանը փորող անողորմ զուգը՝ որ ձեր կողման անվայել մի եռանդով փորածու էք անուանարկել մի մարդու,

Գերմանիայից, իսկ քաջակից Ֆրանսիան համե-մատաբար աննշան տեղ է գրաւում: Ֆրանսիա-կան մաքսային կառավարիչ պ. Պալէն, ան-ցեալները իր մի տեղեկագրի մէջ գրում կը-պով զանաւորվում էր, թէ Ռուսաստանը ներմու-ծում է Ֆրանսիա տարեկան 180 միլիոն ֆրանկի ապրանք, իսկ Ֆրանսիան ուղարկում է Ռուսաս-տան՝ ընդամենը հազար 25 միլիոնի:—Ռուսա-Ֆրանսիայում այժմ ամեն կերպ աշխատում են, որ երկու զանաակից երկիրները վաճառականու-թիւնն աւելի մեծ դարձնեն ստանայ: Նոյնպիսի շարժում սկսված է նաև Անգլիայում, որ հե-ղհեղեղ աճում է Ռուսաստանի հետ աւելի մեծ և անընդմիջական առևտրական յարաբերութիւններ մշակելու ձգտումը: Այս մասին շատ հետաքր-քական են «The British Trade Journal»-ի («Բրիտանական առևտրական թերթ») առած տեղեկութիւնները, որոնց բովանդակութիւնը գուցէ մի ուրիշ անգամ հաղորդենք «Մշակի» ընթերցողներին: Ֆրանսիայ չը կայ՝ որ այս նը-կատմամբ թէ Ֆրանսիայի և թէ Անգլիայի կա-տարած ջանքերը կատարելապէս օրինաւոր են և Ռուսաստանի շահերն էլ պահանջում են, որ ա-ւելի մօտ, անընդմիջական կապեր հաստատվեն այս երկու երկիրների շուկաների հետ, առանց գերմանական միջնորդութեան: Այս մասին մի փոքր օրինակ: Սրանից մօտ մէկ ամիս առաջ (1897 յուլիսի 27-ին) Պետերբուրգում առևտրի և մանուֆակտուրային ղեկավարամէջնութիւն (Хлебъ, хлебон) արտահանութիւնը կանոնաւո-

որը և թէ առաքելութեան արպար չէր, բայց գտնէ այնքան բարեմամութիւններով է օժտված եղել, որոնց առաջ նստմանում են նրա խերութիւն-ները, մի բոլոր էլ մտածում էր գտնէ ձեր մա-սին, քննում էր ձեր ներքինն էլ: Ինչու էր մոռանում, որ եթէ մենք ձեր գործերի մի հա-տիկ նմուշ միայն գաւառը հասցնենք, մի ան-գամ միայն ձեր պատկերը ցոյց տանք գիւղացուն, դուք առնուազն չափազանց կը փոշմանէք ձեր ներկայ արածի համար: Թողէք գտնէ, որ լու-թիւնը թագաւորի ձեր գործը և իր վրա, դա ձեզ կը փրկի: Հանգիստ թողէք միամիտ գիւղացուն, մի վերադարձե՛ք նրա զգացմունքների վերջին ա-նարատ մասն էլ, նայեցէք ձեզ վրա և լուս կա-ցեք... Ա. Ահարոնեան

Վ Ր Ա Յ Թ Ա Տ Ր Օ Ն  
(Տարեգրադի առիթով)

Բաւական ժամանակ է արդէն, որ ոչինչ տե-ղեկութիւն չենք տուել ընթերցողներին վրաց ներկայացուցիչների մասին: վերջին բեցեղայայից յետոյ («Մշակ» № 133) խոսքը տուել է 9 նը-կայացում, որոնցից 4 եղել է բենեֆիս: Բենե-ֆիսները ներթափանի կողմից անբաւարար էին: Բացի մէկից, իսկ խաղի կողմից աչքի ընկան Արաչիձէի («Արի բաժանվոյն») և Գեղեվանովի («Փառա» Մոլիէրի) բենեֆիսները:

Շատ հետաքրքրական էր վերջին ներկայացու-մը, որ տեղի ունեցաւ յունվարի 1-ին: Այդ օրը խոսքը տուում էր վրաց թատրոնի հիմնաւո-տարեգրադը: Առաջին վրացերէն ներկայացու-մը կայացել է 1850 թ. յունվարի 2-ին, իշխան վ. օրոնցովի ժամանակ և նրա ցանկութեամբ Գիորգի Էրիսթով գրել է իր առաջին պիէսը «Գաղթա» («Բաժանում») անունով: Այդ յօրե-կանի առիթով Պ. Ումիկաշիլի, որը յայտնի է վրաց հասարակութեանը իբրև մանկավարժ և հեղինակ մի քանի ինքնուրոյն պիէսերի, գրել է մի պատկեր անցեալից «Պատրաստութիւն» անունով: Այդ պատկերի մէջ, հեղինակի ցան-կութեամբ, բեմ էին դուրս եկել նախկին գոր-ծիչները, այն է՝ Կովկասի նախկին փոխարքայ իշխան Մ. վ. օրոնցովի Գիորգի Վիլիամի, Գիոր-գի Էրիսթով (վրաց առաջին դրամատուրգ), Պաւստոս Խոսեփանի (պատմաբան), Գրիգոր Դան-չեան (վրաց լեզուի ցենզոր), Ռաֆայէլ Էրիսթով (բանաստեղծ, որը այժմ էլ կենդանի է): վախ-թանգ Օրբէլիանի, իշխանուհի Քեթիկան Օրբէ-լիանի, իշխ. Տասօ Գաղթարիս և այլն: Գործու-ղովիւնը կատարվում է իշխանուհի Քեթիկան Օրբէլիանու տանը: վերջինից գործիչները, իբրև սիրողներ, փորձում են Էրիսթովի «Գաղթա» պիէսը, որտեղ ներկայ է ինքը հեղինակը և սովորեցնում է սիրողներին: փորձը ժամանակ գալիս է իշխան վ. օրոնցովի, որի ներկայութեամբ և ցանկութեամբ շարունակում են փորձը. իշ-խանը գտն է միտք խաղից և ցանկանում է յա-ր. անութիւն գործին, ահա պիէսի բովանդակու-թիւնը: Թատրոնը ծայր է ծայր լի էր ընտիր հասարակութեամբ, որը մեծ հետաքրքրութիւն էր նայում էր նախկին հասարակական գործիչների

ընդ. նպատակով և քննութիւնից երևաց, որ գերմանացիներն այդ ապրանքն ահադն քանա-կութեամբ տանում են Նիւրնբերգ և այնտեղից մի մասը գերմանական գաղթիչ գործարաննե-րին յատկացնելուց յետոյ, միւս մասն էլ գե-րմանական մարկայի տակ՝ իբրև գերմանա-կան արդիւնաբերութիւն, ուղարկում են Եւրո-պայի ուրիշ հրապարակներ և մանաւանդ Ան-գլիայի:

Միջազգային մրցման Ռուսաստանը մասնակ-ցում է իր արտահանութեան գլխաւոր առար-կաներով, հացահատիկներով, գիւղատնտեսական այլ բեքերով: չաքարով, մարմելադով, կեթօսի-նով՝ բայց մանաւանդ այս վերջինի գէշ գլխաւոր մրցողն է Ամերիկան, որի ամենազօր Standard Oil Co ընկերութիւնը գործում է իր մօտ 2 մի-լիարդ բուրբի սոսկալի կարողութեան վրա յնա-ված: Մրցումը տեղի ունի գրեթէ բովանդակ եւրոպական հրապարակներում, առանձնապէս Անգլիայում և Գերմանիայում, և ապա ծայրա-գոյն Արեւելքում, Չինաստանում, Հնդկաստանում, Եւրասիայում և Մալեզիան կողմնորում: Այս վերջին կետում և յատկապէս Սումատրա կղզում տեղական կեթօսին էլ կուի է մղում թէ ամերիկական և լ. հ. ուսական կեթօսին դէմ: Արաւի և անարկու լինի Standard-ի ոյժը, կա-ռավարութեան հովանաւորութեան չնորձը ու-սական կեթօսինն այդ կատարի մրցումից միա-վելու փորձի մէջ չէ, այլ ընդհակառակն, նրա արտահանութիւնը շարունակ աւելանում է և նա

վրա, որոնցից մի քանիսը դեռ կենդանի են: Այդ օրը ներկայ էր և կովկասեան կառավարչա-պետ իշխան Գիւրգին, իշխանը մեծ հետաքր-րութեամբ էր նայում գերակատարների վրա, մանաւանդ որ այն ժամանակները ինքը եղել է Կովկասում և համարեա ամենքի հետ ծանօթ էր: Պիէսը շատ լաւ խաղացին և մեծ տպաւորութիւն թողեց հասարակութեան վրա, ամենահետաքրքիր վայրկեանն այն էր, երբ բեմի վրա երեսց իշխան վ. օրոնցովի:—ամբողջ թատրոնը դղողաց, հասա-րակութիւնը ոտքի կանգնեց և սկսեց ծափահա-րել: Իշխան վ. օրոնցովի գերը մեծ հմուտութեամբ կատարեց մալորօս դերասան պ. Կարպեմկօ: Այնուհետև դերասանները խաղացին Գ. Էրիս-թովի «Գաղթա» պիէսայից 3 գործողութիւն, յետոյ կայացաւ ապօֆէոզ և լեզվիկա պարը: Հասարակութիւնը շատ դո՛ւ մնաց այդ չքեղ նեղ-կայացումից, իշխան Գիւրգին նուիրեց թատրոնա-կան կոմիտետին 100 բուրբի. ամբողջ մուտքը 1000 բուրբուց անցաւ: Thaleia

ՀԱՅՈՑ ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՄՆԵՐԸ ԲԱԳԻՈՒՄ

Ռեկամեմբեր 29-ին, Արտոյ առ, կօմ. 4 դոմ. Հեղ. վերջիններս թարգ. Թալեանեան:

Առանց խրթին կէտերի չէ «Արտոյ»-ը, ինչ-պէս առհասարակ պէտք է լինեն գերմանական մտքի արտադրութիւնները: Մի կողմից կարծէք հեղինակը կամենում է յոյց տալ, որ չինոսա պայմանները և ներթափան հաշիւական չեն կա-րող վերջնականապէս լեզուաշրջել և խեղդել մարդ-կային բնաւորութիւնը, որը մի կերպ երևան կը գայ, կամ ինչպէս ասված է պիէսի մէջ՝ «արտոյ» չի հաշտվի վանդակի հետ, միշտ կը ձգտի դուրս թռչել նրանից», իսկ միւս կողմից այնպէս է երևում, որ ընդհակառակն, հեղինակը կամենում է ցոյց տալ, որ դասակարգային բաժանումը ար-մատօրէն զատում է մարդկանց, և նրանց հոգե-կան աշխարհի մէջ այնքան տարբերութիւն կայ, որ փոխադարձ հասկացողութիւն և հոգեկան ազդեցկութիւն չէ կարող լինել այս դպրոցում ստորին խաւերի կողմից: Դա գերմանական մրտ-քի առաւելութիւնն է:—միայնակ հակասական տարրեր: Քանի այդ բանը գերմանացիները գոր-ծադրում էին փիլիսոփայութեան և գրականու-թեան մէջ, դա հետաքրքրութիւն, զարմանք, եր-բեմն աննշող հանաք էր առաջացնում, համար-վում էր փիլիսոփայութեան նշան. բայց երբ ի-րանց մտածողութեան մեթօդը գրեթէ զուրս սկսեցին գործադրել մարդկային յարաբերութիւն-ների մէջ, այն ժամանակ բոլորը ստույգ զգա-ցին և չէին կարողանում հասկանալ, թէ ինչպէս այդ փիլիսոփայական ազգը... Բայց թողնեք այդ դա այս անգամ մեր նպատակից դուրս է, դաւանեք «Արտոյ» խաղին:

Խաղը շատ գորացուցիչ անցաւ Տիկին Ա. Ե-տ եւ նա Արտոյի դերում աշուղութիւն ունէր, և բենեֆիսի պատճառով արժանացաւ արժէքաւոր ընծաների: Տիպիական էր պ. Ա. Ետեանի խաղը բանաւոր Շմոլինեանի կարեւոր դերում: Զարմանա-լի աշուղ գրիմ էր ընդունել: պարծնը: Կարծէք թէ իրօք բեմի վրա կանգնած է մի գերմանացի մուսլի, անսիրտ և շարագուշակ դէմքով: Պ. Ա. հատատուն արժանանել է ձգտման մրցման տեղե-րում: Բայց Ռուսաստանի նշանակութիւնը մի-ջազգային առևտրական ասպարէզների վրա մե-ծապէս պիտի աւելանայ, երբ ամառովի Սիբիրի երկաթուղու շինութիւնը, որ մեր դարավերջի ամենախոշոր ֆինանսական առևտրական ձեռ-նարկութիւնն է: Այս հսկայ գործը աշուղութեամբ պիտի պսակվի 4 տարի վերջը, այսինքն 1902 թվին և այն ժամանակ հեռուոր Արեւելքում մի-ջազգային առևտրական հզօր մրցում տեղի կ-նենայ Ռուսաստանի և այնտեղ չա՛հ ունեցող միւս երկիրների մէջ: Անգլիացիները, գերմանա-ցիները, ֆրանսիացիները և մանաւանդ եւրոպա-ցիները արդէն պատրաստվում են այդ մրցման: Նոյն 1902-ին սպասվում է նաև մի ուրիշ հսկայական ձեռնարկութեան աւարտումը, որ կովկասէ համար աւելի կարեւոր նշանակութիւն ունի: Այդ գործն է՝ ռուսաց Մեծ ջրանցքի պեղումը Ռիզայից մինչև խեղճ, որ նպատակ ունի միայնակ Բալտիկ ծովը Մե ծովի հետ: Այս ջրանցքը բացի իր ուղղմանից կարեւորութիւնից (երբ ռուսաց հիւսիսային նաւատորմը կարող է առանց Ձիբրալտարի և Գաղթանիկ ամրու-թիւնների պատահելու Սև ծով տեղափոխվել կամ Բոսֆորի առէկ երկալ), դուռ առևտրական տեսակէտով էլ այն ամենապահանջարկութիւնն ու-նի, որ մեծապէս կը մօտեցնէ և կը դիւրացնէ հիւսիսային նաւահանդիսանքների ծովային յարա-բերութիւնները Կովկասի ու Հարավային Ռու-սաստանի հետ: Սարուսան



րաքանակ, դարձու փառած գաւառի՝ Հերմա-  
նի, իղէալիստ գործարանատիրոջ խորթ եղբոր  
դերը շատ կենդանի կատարեց: Պ. Ա. Բ. Լ. Ե. Կ. Զ. Ը.  
իղէալիստ գործարանատէրի դերում, ըստ սովոր-  
ակների լաւ էր: Հետաքրքիր էր այս անգամ  
պ. Ա. Լ. Ե. Կ. Զ. Ը. իր խաղը, նոր միտող դերա-  
սանք առաջին անգամն էր դուրս գալիս պա-  
տասխանատու դերում, որը նրա համար վճա-  
կան կարող էր լինել: Նա իր խաղով պիտի  
պատկերացնէր վերաւորված և երեսի վրա թող-  
ված սիրահարի հոգեկան դրոշմները և պէտք է  
ասել, որ կարողացաւ դրամատիզմ արտայայտել:  
Դէմքի արտայայտութիւնը և շարժումները ամե-  
նասուր դրամատիկական վայելչանքներում ան-  
գամ բաւական աջող էին: Գերասանը շատ անե-  
լիք ունի ձայնի վերաբերմամբ, համաձայն իր  
հոգեկան դրոշմեան փոփոխութեան խաղի մէջ:  
Ս.

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Մօսկվա, դեկտեմբերի 20-ին  
«Մշակ» լրագրի № 117-ում գետեղված էր Պե-  
տերբուրգից գրած մի թղթակցութիւն Մ. Թ.  
ստորագրութեամբ, որտեղ նկարագրվում էր իմ  
դիպարտը, որ տեղի ունեցաւ սեպտեմբերի  
28-ին, Պետերբուրգի կայսերական համալսարա-  
նում: Այդ թղթակցութեան առիթով խնդրում  
եմ «Մշակ» մէջ մի անկիւն շնորհել իմ հե-  
տեւեւ ընդհանրութիւններին և ուղղութիւններին:

1) Իմ ներածական ձառի (вступительная  
речь) բովանդակութիւնը կազմում էր ոչ թէ  
հայտ բարբառների պատմութիւնը (առայած  
այդ անկարելի է անել), այլ հայտ բարբա-  
ռագիտութեան պատմութեան համառոտ  
ստեղծութիւնը («Краткий обзор истории армян-  
ской диалектологии»): Նոյն ձառի մէջ եւ խօս-  
ւում էր նաեւ իմ աշխատասիրութեան մեթոդի  
և նրա բովանդակութեան մասին:

2) Խօսելով Տարսի գաւառի մասին՝ ես ոչ թէ  
չեչում եմ միայն նրա նշանակութիւնը Հայաս-  
տանի քաղաքական պատմութեան մէջ, այլ և  
(և այս գլխաւորն է) ուշադրութիւն եմ դարձրել  
նոյնպէս այն նշանակութեան վրա, որ այս գա-  
ւառը ունեցել է հայոց ազգի հոգեւոր լուսաւո-  
րութեան պատմութեան շէնքում: (Ինչպէս յայտ-  
նի է, այս գաւառից էին մեր աշուղների հնարու-  
ղը—Ս. Մարտիրոսը և մեր պատմութեան հայրը—  
Մովսէս Խորենացին):

3) Վերջապէս պարտք եմ համարում բացատ-  
րութիւն տալ պ. թղթակցի այն խօսքերի առի-  
թով, որոնք ուղղված են իմ մեծապատիւ ընդ-  
դիմադրի յայտնի հապաղէտ պ. Ն. Մարի դէմ:  
Պ. թղթակցից գրում է. «Պ. Մարի մի քանի  
նկատարութիւնները ճիշդ էին և հեղինակ-ձառա-  
խօսը (այսինքն՝ ես) ընդունում էր, իսկ մեծա-  
մասնութիւնը՝ վիճելով Սակայն դիմախօսը ոչ  
միայն չէր ուղղում լսել պ. Մարիանցի պատճա-  
ռաբանութիւնը և կարծիքը, այլ մինչև իսկ վի-  
րաւորում էր այսպիսի խօսքերով, պէտք է ինք-  
նուրոյն լինել և այլն: Հրապարակով հարկաւոր  
եմ համարում յայտնել, որ ես ոչ մի վերաւորա-  
կան կամ կծու խօսք չեմ լսել պ. Մարից: Հիմա-  
րիտ է, մենք վիճաբանում էինք այլ և այլ, և  
գլխաւորապէս սկզբունքի յատկութիւն ունեցող  
խնդիրների մասին, բայց մեր վիճաբանութիւնը  
զուտ գիտական բնագոյնի ունէր: Վար-  
ձակումներէ մասին (պ. Մարի կողմից) և խօսք  
անգամ չէ կարող լինել, որովհետեւ պ. Մարի  
յայտնելով իր վերջնական կարծիքը (заключи-  
тельный отзыв) իմ դիմախօսի մասին,  
գնահատեց նրան (ինչպէս և միւս ընդդիմախօս—  
պ. Բուրիշը) իրեն գիտութեան համար նշանա-  
կութիւն ունեցող գիտատեսիրութիւն (տեսէք  
«Новост», № 268): Գրանկալարով, որ շարունա-  
կեմ հայոց բարբառների ուսումնասիրութիւնը,  
ինչպէս նոյնը ցանկանում է ինձ և ձեր թղթա-  
կիցը՝ պ. Մ. Թ.—ը:

Մօսկվայի համալսարանի պրիւստ-փոցէնտ  
Լեւոն Մսերեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Երևանի և Մկրտուկեան տօների պատճառով  
«Մշակ» յաջորդ համարը հինգշաբթի օր լոյս  
չի տեսնի, այլ կը հրատարակվի շաբաթ օր,  
յուլի 10-ին:

Յունվարի 7-ին, Ամենայն հայոց կաթողիկոսը  
հրաւիրված է ճաշի՝ կովկասեան կառավարչա-  
պետ իշխան Գրիգորի մօտ:

Այս «Սովորականութեան» մի նոր փաստ:  
Խօսելով հանդուրժող կամ Դէլիանովի մասին, և  
սխառակելով հայոց եկեղեցական դպրոցները  
«Новое Время» ասում է. «Ներքալիկեցիները  
de jure կառավարչական հսկողութեան հայոց եկե-  
ղեցական դպրոցները, թէև de facto նրանց մեծ  
մասը աւելի լաւ համարեց փակվել տեղի հա-  
մար և գոյութիւն ունենալ զաղտնի կերպով: Գաղտնի  
դպրոցներ—ասան մի նոր գիտել, որ ա-  
րեւ է Սովորականութեան լաւ շատ լաւ գիտել, որ  
կառոււ կայ զօրեղ իշխանութիւն, որը երբեք

չի թող տալ գաղտնի դպրոցներ պահել: Բայց  
և այնպէս, ինչու առիթից օգուտ չը քաղել մի  
նոր դրսեւորութիւն անելու ձեռքովը...»

Ամենայն հայոց կաթողիկոսը վերջին օրերը  
էլի մի քանի այցելութիւններ արեց, այն է՝ վը-  
րաստանի Եկզարիսին և կովկասեան ուսումնա-  
րանական շրջանի հոգաբարձու Կ. Պ. Եւ-  
նօսկուն: Եկզարիսը փոխադարձ այցելութիւն  
տուեց:

Մեզ հաղորդում են, որ մի քանի օր առաջ  
Թիֆլիսի առաջնորդարանում, Թիֆլիսի երկու  
քահանաների մէջ տեղի ունեցաւ անսխալ ընդ-  
հարում, որ հասաւ նոյն իսկ բուռնցքի: Միմէ  
մեր հոգեւոր հայրերը աւելի օրինաւոր և մարդա-  
վարի միջոց չը գիտեն՝ իրանց հայիւնները մաք-  
րելու համար:

Այս օրերս վախճանված կոմս Դէլիանովի կտա-  
կի համաձայն, նրա ամբողջ կարողութիւնը անց-  
նում է իր ազգական իշխան Աբամէլիք-Վաղար-  
շին: Կոմսակառարները նշանակել է սենատոր Ա-  
նիշկովին և գաղտնի խորհրդական Ի. Ա. Ան-  
պովին:

Բժշկական Բ. Գասպարեանցի նուկարած 10 օ-  
րինակ «Մշակը» որոշեցինք ուղարկել հետեւեալ  
տեղերը. 1) Մոսկվայի հայ ուսանողներին, 2)  
Վաղայն գաւառի վերին-Աղզան գիւղի դպրոցին,  
3) Սայմասի ֆայաջուկ գիւղի «Բաթֆի» գրա-  
դարանին, 4) Գանձակի արհեստաւորաց դպրոցի  
աշակերտներին, 5) Նոր-Նախիջևանի Մեծ-Սալա-  
գիւղի օրիորդաց դպրոցին, 6) Ջուլֆայի հայոց  
եկեղեցու երէցիներին, հայ հասարակութեան  
ընթերցանութեան համար, 7) Բանանց գիւղի հայ  
հասարակութեան, 8) Ալեքսանդրօպոլի գաւառի  
Մուսկուլի գիւղի հայ-կաթողիկոսների դպրոցին,  
9) Գորպատի համալսարանի հայ ուսանողներին,  
10) Սալմաստի Վալասար գիւղի հայոց գրադա-  
րանին:

Մեզ հաղորդում են, որ երկրագործութեան  
միջոցաւորութիւնը կարգադրել է, որ առաջիկայ  
ծխախոտական խորհրդակցութեան ներկայ լինեն  
Չուբով և Լոմոնոսով մասնագէտները, որոնցից  
առաջինը գործում է Սուխումի շրջանում, իսկ  
երկրորդը Սիւնիքի գաւառում: Սե ծովի ափի  
հայ գաղթականները մտադիր են իրանց կողմից  
ուղարկել մի ներկայացուցիչ, որ թարգման լինի  
նրանց կարիքների և պահանջների: Լադոգիցի  
մտադիր են գալ մի քանի ներկայացուցիչներ:

Մեզ հաղորդում են իշխանից, որ մեր հա-  
սարակութեան լաւ ծանօթ Աւետիք եղեկեանց,  
որ վերջին երկու տարին ծառայում էր իշխան-  
նի Անդուրում, արձակված է պաշտօնից:

Յունվարի 3-ին վախճանվեց վրաց հին գոր-  
ծողներից մէկը՝ իւրա Սերբերեակով-Օկրոմենովը:  
Նա յայտնի էր իբրեւ լաւ վրացագէտ և երիտա-  
սարդ հասակում դասախօսում էր Մոսկվայի Լա-  
դարեան ձեռնարանում վրաց լեզուն և գրական-  
ութիւնը: Այս թողնելով ուսուցչական պաշ-  
տօնը նա սկսեց զբաղվել անտառային գործով,  
որի մէջ մտքեց աչքի ընկնող բարեփոխութիւն-  
ներ: Նա համակրութեամբ էր վերաբերվում դե-  
պի վրաց հասարակութեան հիմնարկութիւնները,  
օգնում էր ուսանողներին և նուրբը էր դոմար-  
ներ վրաց թատրոնին, գրագիտական ընկերու-  
թեան և Եփեսոսի վրացի գիւղատնտեսական  
դպրոցին:

Թիֆլիսի քաղաքային դոմայի ձայնաւորները  
մի քանի մասնաւոր խորհրդակցութիւններ կա-  
յացնելով՝ պայմանաւորվեցին քաղաքի հաշիւն  
ընդունել ապագայ պոլիտեխնիկումի տարեկան  
ծախսի մի մասը, այն է 30.000 ռուբլի:

ԶԱՔԱՌԱՄԱՅԻՑ մեզ գրում են. «Գեկտեմբերի  
30-ին, քաղաքային դպրոցի դաշինքում տեղի ու-  
նեցաւ գրականական-երաժշտական երեկոյթ,  
մասնակցութեամբ օրիորդաց դպրոցի աշակերտ-  
ների և սիրողների: Նրադից բաւական լաւ էր  
կազմած և երեկոյթը աշող անցաւ, մասնաւոր  
լաւ երգեց օր. Թաթիսեանը, վատ էր և պ. Գ.  
Ատովմանը իր երգեցիկ խմբով: Մուտքը, մօտ  
50 ռ., յատկացրված է չքաւոր աշակերտուհի-  
ներին»:

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՎԵՐՁԻՆ ՏԵՐԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կ. Պոլսում լուր է տարածվել, որ թիւրքաց

կառավարութիւնը այժմ սկսել է փորձեր անել  
իր կողմը դրաւելու հայ յեղափոխական կոմի-  
տէներին և համոզել նրանց՝ համաւա մնալ  
խոստանալով դրամական նպաստներ: Վիեննայի  
«Neue Freie Presse» լրագրի Կ. Պոլսի թղթակի-  
ցը ասում է, որ Պէրայի Նահանգապետը մի քա-  
նի ժամանակ առաջ ուղարկեց Պարիզ մի հաւա-  
տարմատար անձն, Բիւլբուլեան անունով մի հայ,  
որը հաղորդել է այնտեղից, թէ Պարիզում զը-  
տնվող հայ յեղափոխականները ամենամեծ կա-  
ռօտութեան մէջ են գտնվում: Այն ժամանակ  
սովորական պարտից հրամանագրվեց Նահանգա-  
պետին՝ հայթայթել Բիւլբուլեանին հարկաւոր  
գումարը՝ Պարիզի հայերին օգնելու համար: (II):

«Freie Osm. Post» լրագիրը հաղորդում է, որ  
յայտնի քիւրդ ցեղապետ Ենթաֆը, որի մասին  
լուր կար, թէ սպանված է հայ-պարսկական վեր-  
ջին արշաւանքի ժամանակ, ողջ և առողջ է  
և պատրաստվում է նոր «քաջագործութիւններ»  
անել՝ պարսկական սահմանադիր վրա:

ՆՈՐ «ՇՆՈՐ» ՀԱՅ-ԿԱԹՈՒԿՆԵՐԻՆ

Կ. Պոլսի հայոց լրագիրները մի դարմանալի լուր  
են հաղորդում:—Սովորական հրամայել է թողա-  
րել անյապաղ գործադրել Թիւրքիայի հայ-կաթո-  
լիկ համայնքին շատ տարիներ առաջ տրված,  
բայց մինչև այժմ չը գործադրված սահմանա-  
դրութիւնը, այն է՝ ունենալ երեսփոխանա-  
կան ազգային ժողով, կազմակերպել գործադիր  
մարմիններ—կրօնական, քաղաքական, խառն  
ժողովներ, ուսումնական, դատաւարական վար-  
չութիւններ և այլն: Թողյալութեան հետեւել է ան-  
միջապէս և գործադրութիւնը (3). ազգային երես-  
փոխանական ժողովը արդէն կազմակերպվել է և  
ընտրվել են 56 երեսփոխաններ, որոնցից 8-ը  
հոգեւորական, 48-ը աշխարհական, այս 48-ից մի-  
այն 14-ը գաւառներին են ընտրված, իսկ 34-ը  
Կ. Պոլսից: Ընտրված երեսփոխաններին մէջ կան  
Կ. Պոլսի հայ-կաթոլիկ համայնքի նշանաւոր ներ-  
կայացուցիչներ, ինչպէս Սաղաթ, որ վերջերս ռը-  
շանակվեց Փիլիսոսների միջոցով վախճանված  
Փորթուգալի փոխարէն, Զարէհ Շիշմանեան և մի  
քանի փաշաներ:

ՆՈՐ ԳԻՒՆՏԸ

Նոր տարին իր հետ բերեց մի նշանաւոր ըն-  
ծայ մարդկութեան համար. հեռագիրները վիեն-  
նայից տարածեցին աշխարհի ամեն կողմը մի  
գրեթէ անհաւատալի լուր:—Վիեննայի Էմբրի-  
օգիական ինստիտուտի պրոֆէսոր Ենկի մի  
նոր գիտել է արել, որի միջոցով կարելի է ու-  
ղարկել պէս փոխել ապագայ ծնվել երեկայի  
սեռը, այսինքն կարելի է ցանկութեան համա-  
ձայն աղջիկ կամ տղայ ծնել տալ:

Սկզբում այդ լուրը ընդունվեց կասկածաբով:  
Սակայն այն մեծ յարգանքը և համբաւը,  
որ պրոֆէսոր Ենկի վայելում է գիտնական աշ-  
խարհում, և վերջապէս նոր գիտել մասին հետ-  
զնոտ տրված բացատրութիւնները ստիպում  
են ենթադրել, որ պրոֆէսոր Ենկի մի այնպիսի  
գիտել է արել կամ անելու վրա է, որ խոր կեր-  
պով պէտք է աղբի մարդկութեան կենսիքի վրա:

Տեսնելով ինչ է ասում պրոֆէսոր Ենկի իր  
նոր գիտել մասին: Չմասնաւոր փորձեր կատա-  
րելով կենդանիների սաղմի վրա, եւ եկայ, վեր-  
ջապէս, այն եղանակներով, որ կարելի է  
ցանկացածին պէս աղբի արական կամ իգական  
սեռի զարգացման վրա ստղծելով վիճակում, և  
ուրեմն, առաջուց որոշել այն կենդանու սեռը,  
որ պէտք է ծնվի կամ դուրս գայ ձուկից: Ես  
գիտ. անպարմար եմ համարում գիտնական մասն-  
րաման բացատրութիւններին մէջ մտնել, որով-  
հետեւ մտադիր եմ շուտով առանձին հրատարա-  
կել իմ հետազոտութիւնների արդիւնքը, և չեմ  
կարող դու. հաղորդել, թէ ինչի մէջ է կայա-  
նում իմ գիտել: Բայց այսքանը կարող եմ ա-  
սել, որ իմ գիտել հնարաւորութիւն է տալիս  
ազդեցութիւն գործել սաղմի վրա այնպիսի, որ  
նրա մէջ զարգանայ կամ արական կամ իգական  
սեռը, ցանկութեան համաձայն: Մի բան միայն  
կարող եմ ասել այժմ, որ իմ գիտել հիմնված է  
նիւթերի փոխանակութեան օրէնքի վրա:

Յայտնի պրոֆէսոր Վիլիւմ Կենտեալ կարծիքն  
է յայտնում նոր գիտել մասին. «Պրոֆէսոր Ենկի-  
ն, անշուշտ շատ հակահաստատուն պէտք է գտնի  
իր նոր գիտել առիթով: Որովհետեւ արական սե-  
ռը աւելի զօրեղ է ֆիզիքապէս, աւելի զարգա-  
ցած, քան իգականը, ուստի կարելի է ենթա-  
դրել, որ առողջ և լաւ կերակրված կանայք ա-  
ւելի շատ տղաներ կը ծնեն, քան վատառողջ և  
թուլ կանայք: Բայց այդ միայն ենթադրութիւն

է և մենք գիտնական ոչ մի փաստ չունենք նրա  
հաստատութեան համար, որովհետեւ սաղմի սե-  
ռի վրա ազդելու համար մինչև այժմ եղած բո-  
լոր փորձերը անաջող են անցել: Ես ամենեւին  
չեմ հերքում, որ անհասարակ է աղբի սեռի կաղ-  
մութեան վրա սաղմի մէջ, բայց չեմ կարծում  
որ այդ խնդիրը այնպիս պարզ կերպով լուծվի,  
ուստի և շատ սկիւզ պտ օրէն եմ վերաբերվում  
պրոֆէսոր Ենկի գիտելուն»:

Բերլինի պրոֆէսոր Գուստեթով հետեւեալն է  
ասում. «Պրոֆէսոր Ենկի այնպիսի դերը ունի  
գիտնական աշխարհում, որ անհասարակ է ենթա-  
դրել, որ նա թող տար իրան հրատարակել հա-  
սարակութիւնը յազող այդպիսի մի գիտելում,  
առանց որ և է դրական փաստերի: Բոլոր  
փորձերը՝ աղբի այս կամ այն եղանակով սեռի  
զարգացման վրա, անաջող են անցել մինչև այ-  
ժմ, այդ պատճառով, ես սկսեալուսին եմ վերա-  
բերվում Ենկի գիտել, բայց չեմ հերքում, որ  
հնարաւոր է գտնել մի այնպիսի եղանակ, որի  
միջոցով կարելի լինի աղբի այս կամ այն սե-  
ռի վրա սաղմի ժամանակ»:

Պրոֆէսոր Մոսկով ասում է. «Շատ գիտնա-  
կաններ վաղուց զբաղվել են այն հարցով, թէ  
ինչպէս անել, որ ծնվի տղայ կամ աղջիկ, բայց  
փորձը դու. ոչ մի արդիւնք չէ տուել: Սակայն  
պրոֆէսոր Ենկի այնպիսի մի մարդ է, որից չէ  
կարելի սպասել անհիմն եղբայրացութիւններ,  
ուստի մենք ամենքս մեծ հետաքրքրութեամբ  
սպասում ենք լսելու նրա մասնաւոր գիտել-  
ցումը, որովհետեւ նրա գիտել ահապէս նշանա-  
կութիւն պէտք է ունենայ ամբողջ մարդկու-  
թեան համար»:

Վերջին տեղեկութիւններից երևում է, որ այդ  
գիտել զազանիքը հիմնված է մանդաւորեան  
եղանակի վրա: Յայտնի է, որ սաղմը զարգաց-  
ման որոշ շրջանում—երկսեռ է: Եւ ահա  
պրոֆէսոր Ենկի, ինչպէս յայտնել է ինքն, աշ-  
խարհութեան միջոցով աղբի երկսեռ սաղմին  
այս և այն ուղղութիւնն է տալիս:

Եթէ մինչև անգամ պրոֆէսոր Ենկի նոր գիտել  
չարդարանայ—ասում է մի ուսումնական հան-  
դէս,—բայց հէնց այն հանգամանքը, որ այդպի-  
սի մի հարց է դրվել գիտութեան առաջ, ցոյց է  
տալիս, որ մարդկութիւնը զբաղված է այդ հար-  
ցով, իսկ մարդկային միտքը, ողին յամառ է,  
նա վերջի վերջոյ կը հասնի այն նպատակին,  
որին ձգտում է: Եթէ ոչ մենք, բայց մեր թոռ-  
ները, անպատճառ կունենան իրանց ձեռքի մէջ  
այդ հզոր գաղտնիքը:

ՆԱՄԱԿ ԱՆԳՆԱՅԻՑ

Լօնդոն, յունվարի 1-ին  
Եւրոպայի դիւանագէտներու ուշադրութիւնը  
այժմ դարձած է դէպ հեռաւոր Արեւելք և օրվան  
խնդիրը Ռուսիոյ և Գերմանիոյ դիւանագրութիւն-  
ներն են: Չմիաստանի նկատմամբ: Այն լուրը,  
թէ Ռուսիա գրաւած է Պորտ Ալթերի հիւսիսա-  
յին նահանգները, մինչ, կը վրդովէ այն  
կառավարութիւնները, որոնք կարեն յարաբերու-  
թիւններ ունեն Չմիաստանի հետ: Այդպիսի  
թերթերու նայելով, Ռուսիա առաջ կը տանի  
այն քաղաքականութիւն, որով նա միջամտեց  
Եւրոպայի շինական և եսպոնական պատե-  
րազմի և լինելու դեկավար ապագայ երկխոսյին  
կայսրութիւն: Ռուսիա մասնաւոր ոյժ առաւ.  
ձեռք ձգելու երկաթուղիներու և հանքերու մե-  
նաշնորհները Ի Չմիաստան, և իր հզոր բազուկը  
տարածել հիւսիսային մեծ պարխախերը և Պորտ  
Ալթերի ջուրերը:

«Daily Chronicle»-ի մէջ տպված այսօրվայ մի  
թղթակցութեան նայելով՝ Ռուսիոյ ազդեցութիւ-  
նը Քորէայի մէջ երթալով դորանաւու վրա է  
և հաւանականաբար մաքսային սնորհներով  
անգլիացուց ձեռքն ուսմաներու պիտի անցնի:

Գերմանիոյ կայսեր և իշխան Էդուարդ Բանաւո-  
սութիւններն ի Բիւլե անհիմն տարակոյտներ և  
երկիւղ յարուցին դիւանագէտներու մտաց մէջ  
Գերմանիոյ դիւանագրութեանց նկատմամբ: Գեր-  
մանիա մտադիր է գործածել Քիւսօ-Չուլ իւր  
նաւային և վաճառականական կերպով մը հեռա-  
ւոր Արեւելքի ջուրերու մէջ, որովհետեւ Քիւսօ-  
Չուլ հիւսիսային ամենէն լաւ նահանգները կը  
նկատվի, ստանալանքից ազատ և յոյժ բարե-  
խառն: Յայտնի է թէ Գերմանիա Քիւսօ-Չուլ ձեռք  
ձգելու եղք երկրորդ պիտի ծածկէ երկաթուղիներ-  
ու գիծերով և նահանգներու մէջ հեռու, իւր  
վեց ժամու տարածութեամբ, հարաւատ ամուսի  
հանքերը պիտի շահագործէ:

Պարոն Հանտօյի քաղաքականութիւն Անգլիոյ  
նկատմամբ՝ տեսալ մը դաշնակցական է Գերմա-  
նիոյ և Ռուսիոյ հետ: Ըստ Հանտօյի, որ կրնայ  
ներկայացնել Ֆրանսիայի արտաքին ներկայ քա-



Типографія Канцел. Главнотач. Гражданск. частью на Кавказѣ, Лорисъ-Меликовская ул., д. ваз.